

Richard Sťahel: Pojem krízy v environmentálnom myslení

Bratislava, Univerzita Komenského 2016. 448 s.

K významným ekologickým, resp. environmentálnym (tímto terminologickým rozdílem se nebudu podrobněji zabývat) reflexím autorů z našeho bývalého společného státu přibyl od počátku tohoto století významný hlas ze Slovenska, zaznívající z publikací Richarda Sťahela. R. Sťahel je čelným představitelem slovenské *Nitranské školy*,¹ ideovým pokračovatelem díla předčasně zemřelých autorů J. Kučírka a I. Dubníčky, kteří zasazovali interpretaci ekologické problematiky do souvislosti s empirickými poznatky přírodních věd (zvláště o evoluci druhu *homo sapiens*) a do kulturologických výzkumů. Ivana Dubníčku ostatně Sťahel zařadil spolu s Erazimem Kohákem do recenzované publikace jako jediné autory z „neanglosaského“ jazykového okruhu (s částečnou výjimkou Hanse Jonase).

Sťahelova práce postupuje systematicky od výkladu obecného pojmu krize a jeho významových peripetií přes analýzu krize v konkrétních environmentálních, resp. ekologických souvislostech až po konkrétní „jevy a projevy“ krize životního prostředí. Teprve po tomto rozsáhlém záramování se Sťahel věnuje jednotlivým klíčovým, resp. jak sám říká, „vybraným“ představitelům environmentálního myšlení. A v závěrečné reflexi se pak ještě vrátí z konkrétní do obecnější problémové roviny.

V obecném pojetí je fenomén krize charakterizován především posunem od pozitivních k negativním konotacím („Původ a vývoj pojmu krízy“, s. 13–38²). Geneze krize a její interpretace jsou zkoumány v mnoha oblastech: teologické, lékařské, ekonomické (zde také u Marxe) a dalších. Sťahel zde uvádí mnoho příkladů už z antického období a doprovází svůj výklad i analýzou jazykového výrazu krize, počínaje jeho řeckým a do latiny přejatým významem.

Obecný pojem krize jako narušení rovnováhy je pak odrazovým můstkem interpretací ekologických, resp. environmentálních problémů. K této problematice autor přechází v následující kapitole („Ekologická a environmentálna kríza“, s. 39–50). Sťahel zde uvádí řadu diskutovaných témat a nastoluje řadu otázek, z nichž za nejzajímavější považuji: Lze rozšířit pojem ekologie za hranici přírodovědy?, či: Nakolik mají poznatky *Římského klubu* širší platnost? Také tematizuje zmíněnou diferenci mezi pojmem „ekologie“ již pojímá tradičně jako přírodní vědu, a termínem „environmentální“, jenž má podle některých interpretací zvýraznit vztah přírody k člověku. Metodě ohledávání problémů z různých hledisek je autor věrný i v interpretaci vlastního pojmu „ekologické krize“. Ve způsobech jeho teo-

1 Hála, V., Možnosti antropocentrismu. Recenze knihy: Dušan Špirko (ed.): „Kapitoly z dejín environmentálneho myslenia“. Nitra, Filozofická Fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre 2017. 110 s. *Filosofický časopis*, 67, 2019, č. 1, s. 149–152.

2 Všechny stránkové odkazy v závorkách v textu se vztahují k recenzované publikaci.

retického uchopení oceňují posun k „interdisciplinárnímu“ přístupu, vynucený konečností mnohostranností zkoumaného fenoménu.

Následující kapitola „Javy a prejavy krízy životného prostredia“ (s. 51–65) je již přechodem od převážně obecného uchopení této krize k její interpretaci jako empirického fenoménu, naléhavě se projevujícím akcelerujícím způsobem. V této kapitole Sťahel prezentuje nejen – až na výjimky – již obecně sdílený názor, že klimatické změny jsou rychlejší, než se ještě nedávno předpokládalo, ale i poznání, že „vedoucí úlohu“ v rámci ekologické krize přejala – jako důsledek negativních dopadů lidské ekonomické činnosti – po problému mizení ozónové vrstvy, který se podařilo zastavit a zvrátit, především produkce skleníkových plynů. Zachycuje tak klíčový posun, kterým prošla identifikace hlavních příčin ekologické krize od 70. let 20. století, kdy za ni byla považována konečnost přírodních zdrojů.

Jak konečnost přírodních zdrojů, tak klimatické jevy ovšem souvisejí s tímtéž základním faktem: lidstvo se v období „antropocénu“ stalo zásadní geologicko-klimatickou veličinou. Problém vyvstává při hledání východisek z krize. Sťahel zde uvádí různé názory, z nichž osobně považuje za nejzajímavější Naessovu konfrontaci morálně a hodnotově zaměřené kritiky a výzev ke změně socioekonomického systému. Naess upřednostňuje první přístup, který považuje za méně konfliktní, což je ovšem v rozporu s vlastním stanoviskem R. Sťahela, který problematiku ekologické a klimatické krize vždy spojuje s problematikou chudoby, již dle jeho názoru nelze od charakteru socioekonomického systému oddělit. Sťahel je také – spolu s Lovelockem a dalšími – přesvědčen, že „ekologické procitnutí“, jež našlo svůj výraz např. v *Dohodě o klimatických změnách* uzavřené r. 2015 v Paříži, přišlo nejspíše už příliš pozdě na to, aby bylo možné realizovat původní myšlenka udržitelného rozvoje. Tu je třeba nyní přeměnit v koncepci udržitelného ústupu.

Čtenářsky asi nejzajímavější jsou medailonky předních ekologických filosofů, shrnuté v kapitole „Metamorfózy používania pojmu krízy životného prostredia v dielach vybraných environmentálnych mysliteľov“. Autorskou řadu zahajuje „Linn“ (sic!), správně (hned na další řádce) Lynn White, jr. (s. 68–72). Sťahel se pochopitelně věnuje analýze Whiteova pojetí židovsko-křesťanské tradice s jejím chápáním přírody jako něčeho, co hraje ve vztahu k člověku pouze služebnou roli. Uvádí i kritiky takového pojetí, zvláště názor Moncrieffů, relativizující Whiteovo stanovisko poukazem na jen nepřímou roli náboženství a na významné vlivy dalších příčin. Mezi nimi Moncrieff uvádí i demokracii, jež dle jeho názoru umožňuje poškodit přírodu většímu množství lidí.

Dalším „medailonkovým“ autorem je Arnold Toynbee (s. 72–78), s nímž Sťahel sdílí důraz na sociální a politický kontext ekologické krize. Toynbee psal většinu svých děl ještě před plným vyhraněním ekologické problematiky, a proto problém ekologické krize řešil v širších rámcích: civilizačních cyklů, role náboženství aj. Zde pochopitelně vyvstává i otázka přípustnosti přerozdělování, kterou Toynbee pokládá za problém dosud nevyřešený, ba možná dokonce neřešitelný. Sťahel

oceňuje Toynbeeho kritiku chování lidstva, spontánně vycházejícího z implicitní představy nevyčerpatelnosti přírodních zdrojů, jež je i anticipací současné epochy antropocénu. Toynbee si vysloužil Sťahelovo ocenění i za až prorockou myšlenku potřeby celosvětové formy vlády, jež podle Sťahela nyní vyvstává jako možné, i když konkrétně se zatím nerýsující řešení globálního charakteru ekologické, zvláště klimatické krize.

V žádném výběru osobností ovlivňujících ekologickou filosofii 20. století nemůže chybět Hans Jonas (s. 79–88). Jeho imperativ nové etiky, postulující lidskou svobodu nejen jako autonomní, ale i jako odpovědnou vůči přírodě, kterou negativní důsledky lidského jednání posunují od ekologické krize přímo ke katastrofě, znamenal i v širší veřejnosti značný ohlas. V odborných kruzích to platilo a platí samozřejmě ještě výrazněji. U nás můžeme jmenovat Wendy Drozenovou a Rudolfa Kolářského. Ve srovnání s nimi Sťahel ještě silněji vyzdvihuje politickou rovinu Jonasova ekologického myšlení, které akcentuje nutnost překonání stávajícího ekonomicko-politického uspořádání.

Zatímco Jonas teprve anticipoval především ekologickou krizi, resp. katastrofu – jeho chef d’oeuvre, *Princip odpovědnosti*,³ vyšlo již před 40 lety –, James Lovelock (s. 88–96) se už důsledků ekologické krize přecházející v katastrofu dočkal. Klimatické změny se podle něj stávají větší hrozbou než znečišťování životního prostředí a jako imperativ nastupuje namísto udržitelného rozvoje už jenom ústup. Právě to je teze, kterou se tento autor trpce proslavil. Sťahel oceňuje u Lovelocka také to, co je typické i pro Jonase, totiž apel na nutnost změny dosud převládajícího způsobu myšlení i teoretických paradigmat, který se týká laiků i vědců a měl by se promítnout i do praktické politické roviny.

Hned dvakrát je v recenzované knize zkomoleno jméno dalšího významného představitele ekologického myšlení Arne Naesse (s. 96–109): jednou je zmíněn jako Arnee Naess, hned v následujícím řádku pak jako Arnee Neass (sic!). Naess, který bývá považován za zakladatele hlubinné ekologie a původce jejího odlišení od ekologie mělké, zaujal Sťahela ambivalentním způsobem. Ač sám preferuje hlubinné pojetí, jež předpokládá změnu hodnotových priorit a je spjata s holistickým pojetím celé problematiky, nepomíjí ani význam praktického řešení ekologicky relevantních otázek, což je především doménou ekologie „mělké“. V praktických souvislostech ekologické problematiky Sťahel nesdílí Naessovu playdoyer decentralizace a soběstačnosti v surovinové i energetické oblasti. Vysoce však oceňuje Naessovo zdůraznění postulátu radikální transformace společnosti v sociálním a politickém smyslu.

Asi spíše jako politik a neúspěšný prezidentský kandidát než jako ekologický myslitel je širší české veřejnosti znám další z vybraných autorů: Albert Gore (s. 109–125).

3 Jonas, H., *Princip odpovědnosti. Pokus o etiku pro technologickou civilizaci*. Přel. B. Horyna – Z. Bígl. Praha, Oikúmené 1997.

Al Gore staví svou koncepci na dvou východiscích, jež na sebe vzájemně poukazují: na pojetí krize jako narušení rovnováhy na jedné straně a na apelu na ochranu co nejširší biodiverzity, jež je právě narušením rovnováhy fatálně ohrožena, na straně druhé. Podobně jako autor recenzované publikace i Gore tematizuje politické souvislosti daného problému. Součástí ekologické krize je podle Gorea i krize politická. Sťahel souhlasně vyzdvihuje, že na rozdíl od úvah, jež spatřují příčiny krize v demokracii, Al Gore razí zcela opačný názor a hájí univerzální rozšíření demokracie a koordinaci aktivit v rámci globálního plánu jako metodu umožňující překonání globální krize naší civilizace.

Závěr publikace je věnován dvěma – smím-li to tak nazvat – „našincům“. První je Čech Erazim Kohák (s. 129–132), druhý Slovák Ivan Dubnička (s. 133–150). Sťahel reprodukuje tři základní okruhy, v jejichž rámci Kohák tematizuje problém ekologické krize: 1. Morální a právní rovinu; 2. Bezprostřední ochranu životního prostředí; 3. Souvislost ekologické problematiky s filosofickým smyslem života. Jednotlivé tematické stránky jsou přitom separovány pouze schematicky, neboť morální a filosofická vrstva jsou u Koháka těsně spjaté.

Jedním ze stavebních kamenů Kohákovy koncepce je pojem trvalé udržitelnosti. Ovšem právě ten je předmětem Sťahelovy terminologické kritiky. Sťahel poukazuje na to, že český termín „trvalost“ není adekvátním překladem anglického výrazu „sustainability“, neboť do něj vnáší neudržitelnou představu trvání. Dalším z klíčových témat Kohákovy koncepce je odpovědnost lidí vůči přírodě. Její opak – neodpovědné jednání – je podle Koháka přímým zdrojem ekologické krize. Odpovědný postoj vůči přírodě vyžaduje zásadní hodnotovou reorientaci, v čemž Kohákovo pojetí souzní s Vavrouškovou koncepcí dobrovolné skromnosti.

A právě pojem odpovědnosti je předmětem kritiky i další klíčové osobnosti vybrané R. Sťahelem, Ivana Dubničky. Tento rozhodný antropocentrik se mj. snažil prokázat vnitřní rozpornost biocentrismu právě na pojmu odpovědnosti. Biocentrismus – jakkoli se jeho stoupenci snaží přenést těžiště jeho významu *mimo člověka*, na přírodu – zůstává totiž dle Ivana Dubničky pevně zakotven uvnitř lidského vztahu k přírodě, Zemi, ke světu vůbec. Sťahelova interpretace však tento aspekt Dubničkových analýz podrobněji netematizuje, nýbrž věnuje se především jeho evolucionistickým a kulturologickým zkoumáním, na jejichž základě Dubnička relativizuje postavení a závěry ekologické etiky. Dubničkovou základní tezí je předpoklad, že etiku determinuje způsob obživy, což se ostatně snažil podrobně doložit ve své stěžejní práci *Misa mása*. Dubničkova pozice je blízká jinému rovněž předčasně zesnulému slovenskému autorovi: J. Kučírskovi.

V celkovém hodnocení oceňuje Sťahel zcela právem hloubku Dubničkova neiluzivního pohledu, která spočívá v tom, že – na rozdíl od drtivé většiny autorů zabývajících se ekologickou tematikou – vystopoval příčiny současné ekologické krize v základním biologickém nastavení člověka, odmítaje názory situující předpoklady krizovosti teprve do novověku, či do milieu antických měst, což je teze,

již hájí např. Josef Šmajš. Dubníčkova pozice se zdá být „neprodyšně“ biologicky deterministická – a přece má i ona problém se zodpovězením otázky, kde se berou lidé, kteří se z tohoto předurčení jako by vymykají (např. Gándhí), jejichž chování je skutečně ovládáno morálními imperativy. Dubníčka fakt jejich existence prostě připouští, aniž by rekoval k zakotvení takové možnosti v lidském genomu jako J. Šmajš, ale také aniž by tuto možnost, jež je transcendencí determinismu v lidském chování, nějak jinak vysvětlil, třeba jako „plus na determinaci“, jak to kdysi vyjádřil N. Hartmann.

Na závěr se v kapitole „Významové roviny pojmu kríza v environmentálnom myslení“ (s. 151–164) Sťahel vrací na konkrétnější úrovni k šíře pojatému tématu krize, nyní v aktuální souvislosti se současnou klimatickou změnou, charakterizovanou již obecně jako antropocén. Krize je jím vnímána jako dějinný zlom způsobený antropogenním charakterem změn životního prostředí, jejichž rychlost a rozsah nejsme s to adekvátně zachytit a reagovat na ně. Sťahel rozvíjí svou koncepci v intencích dalších reprezentantů *Nitranské školy*,⁴ když spojuje základní předpoklad „panského“, resp. kořistnického vztahu člověka k přírodě se specifičností druhu *homo sapiens* jako takového: už dávná společenství lovců doby kamenné disponovala kulturou jako kombinací materiálních a duchovních praktik ovlivňujících ekosystém. Jejich strategie byla desítky tisíc let úspěšná, selhává ale nyní, když planetární ekosystém již není schopen zvládat její důsledky. Sťahel také právem problematizuje rozšířené pojetí, zastávané některými českými ekologickými autory (Kohák, Skýbová), spatřující naději v odklonu od západního typu kořistnické a konzumní kultury a v příklonu ke kulturám východním, případně kulturám „přírodních národů“; podle Sťahela totiž zásadní rozdíl nespočívá v naprosto odlišném vztahu k přírodě, nýbrž především v použitých technologiích.

Diagnóza současné klimatické změny, jež charakterizuje dobu antropocénu, je celkem jasná; horší je to s návrhy terapie: autor s porozuměním cituje názor brněnského, také žel již zemřelého filosofa Milana Valacha, že současné lidstvo neztrácí jen přírodní zdroje, ale i svou připravenost k prosazení efektivnějšího a sociálně spravedlivějšího systému. Sťahel však – jak se zdá – nechce sestoupit s Valachem až na dno skepse a hodlá si přece jen podržet nějakou naději. Na závěr (s. 165–167) ji vyjadřuje tak, že environmentální filosofie může přispět k překonání nebo alespoň zmírnění ekologické krize reflexí její podstaty, což by mělo vést k „redefinici organizačních imperativů a rozvojových cílů globální průmyslové civilizace“.

Sťahelova kniha jistě zaujme i české zájemce o danou problematiku, třeba už pohledem, který je silně spjat s reflexí sociální a politické stránky ekologických problémů v intencích představitelů *Nitranské školy* Kučírka a Dubníčky, na jejichž dílo Sťahel tvůrčím způsobem navazuje. Recenzované publikaci lze snad vytknout jen dvě věci: jednak, že mnohé podstatné informace jsou uvedeny v poznámkách

4 Srov. Hála, V., Možnosti antropocentrismu, c.d.

pod čarou, ač významově nestojí za hlavním textem, jednak že je patrná poněkud „horká jehla“, jíž byla „šita“ redakční práce – viz již výše zmíněnou nejednotnost psaní jmen významných ekologických filosofů a také relativně častý výskyt neodstraněných rozdělovníků uvnitř slov (alter-natíva: s. 77, va-ruje: s. 87 apod.), jež jsou patrně reziduem původní sazby.

Vlastimil Hála